

**MAKTAB YOSH DAVRIDA RUHIY FAOLLIKNI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK
MUAMMOLARI****Usmonova Nargizaxon**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası o‘qtuvchisi

Aliyeva Iqlimaxon

Qo‘qon Universiteti talabasi

aliyevaiqlimaxon@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqolada maktab yosh davrida ruhiy faollikni shakllantirishning psixologik muammolari haqida bayon etilgan ya‘ni maqolamning qisqacha mazmuni shundan iboratki, boladagi ruhiy faollik holatlari, psixologik jihatdan muammoli vaziyatlarni yuzaga kelishi, boladagi ruhiy faollikni shakllantirish bosqichlari hamda maqola mavzusiga doir bo‘lgan olimlarning fikrlari berib o‘tildi. Shuningdek jismoniy aqliy va ruhiy nuqsoni bo‘lgan bolalarning maxsus maktablarda o‘qtish to‘g‘risida va ularning ta‘limida va ruhiy rivojlanishida ta‘lim beruvchi shaxsalar va ota-onalarning ro‘li va ahamiyati keltirib o‘tildi.

Kalit so‘zlar. maktab yosh davri psixologiyasi, ruhiy faollik, psixik rivojlanish va sotsiogenetika.

O‘zbekiston Respublikasi XXI - asrda ta‘lim tarbiyani rivojlantirishda ulkan islohatlar olib borilmoqda, ta‘limning har bir bosqichida ta‘lim oluvchilarning manfaatlarini uchun ularning intellektual salohiyatini oshirish maqsadida jadal rivojlanish bosqichlari shakllantirilmoqda. Yurtimiz kelajagi bo‘lgan o‘quvchi yoshlarni yuqori bilimli, jismonan baquvvat qilib tarbiyalashga, har tomonlama kamol topgan shaxs sifatida shakllantirishgan alohida ahamiyat berilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasida ham ta‘lim olish, bilim egallash to‘g‘risida ko‘plab moddalar keltirib o‘tilgan bulardan misol qilib 50-moddani olsak mubolag‘a bo‘lmaydi chunki har kim ta‘lim olish huquqiga ega davlat uzluksiz ta‘lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta‘lim tashkilotlari rivojlanishini ta‘minlaydi. Davlat maktabgacha ta‘lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o‘rta ta‘lim va boshlang‘ich professional ta‘lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o‘rta ta‘lim majburiydir. Maktabgacha ta‘lim va tarbiya, umumiy o‘rta ta‘lim davlat nazoratidadir. Ta‘lim tashkilotlarida alohida ta‘lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta‘lim va tarbiya ta‘minlanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonunining 55- moddasida Jismoniy aqliy va ruhiy nuqsoni bo‘lgan bolalarni maxus maktablarda o‘qitish to‘g‘risida qayd etilgan. Avallambor bolalarni har tomonlama qo‘llab quvvatlash ta‘lim beruvchi va ota-onalarning muhim vazifasi sanaladi. Maktab yosh davrda ruhiy faollikni shakllantirishning psixologik muammolari sifatida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak bolaning tarbiyasi u o‘nib o‘sib-ulg‘ayadigan oiladan boshlanadi. Oiladagi sog‘lom muhitning qanchalik darajada yuqori cho‘qqida turishi bilan maktab yoshidagi bolalardagi ruhiy faollik alomatlari ijobiy jihatlari bilan namoyon etila boshlaydi, bunda ota-onaning aka-ukalarning, opa-singillarning bola rivojlanishidagi ta‘sirlari bilan izohlanadi. Bolada ruhiy faollikni shakllantirish bosqichlari sekin astalik bilan birma bir amalga oshiriladi. Har qanday bolaning ruhiy rivojlanishida uning psixologik muammoli vaziyatlari vujudga kelishi

mumkin. Oilada ota-onaning farzandlariga hamda atrofdagilarga bo‘lgan munosabatidan kichik yoshdagi bolalardagi ruhiyatining rivojlanish psixologik ta‘sir kuchlarining ijobiy va salbiy tomonlarini ko‘rishimiz mumkin. Maktab yosh davrida ruhiy faollikni shakllantirishda bolani aqliy tafakkurida kechadigan ruhiy kechinmalar psixologik jarayonlar muhim ahamiyatga ega ya‘ni bunday davrda bolalar tomonidan atrof olamga va atrof muhitga bo‘lgan munosabati yoki e‘tibori jumboqli vaziyatlar yoki jumboqli vaziyatlarda bolaning ruhiyatiga bo‘ladigan ta‘sirlarni to‘g‘ri yo‘nalishga solish va ularning psixologik jihatdan qo‘llab quvvatlash ota-ona, aka-opalari tomonidan to‘g‘ri tashkil qilinishi kerak deb joiz bilaman. Boladagi ruhiy faollik holatlari psixologik jihatdan muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin ya‘ni qanday qilib muammoli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin buni misollar oraqli ko‘rib chiqamiz oilada ota-ona, aka-opalarning va oilaga qarindoshchiligi bo‘lgan insonlar tomonidan turli vaziyatlarda uchraydigan hodisalar salbiy ta‘sir qilishi mumkin. Bunday holatlarda bolaning ruhiy rivojlanishiga va psixikasiga salbiy ta‘sir qilmasligi uchun mavjud muammoli vaziyatlarni yosh bolalarning farzandlarning oldida har qanday holatda ham gapirmaslik kerak deb o‘ylayman chunki bola ruhiyatiga va undan tshaqari undagi psixologik o‘zgarishlarga tarbiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan holatlarga ham juda ham katta ta‘siri bo‘lishi mumkin ya‘ni yosh bolaning ruhiy holatidagi o‘zgarishlar uning kelajakda qanday xarakterdagi inson bo‘lib rivojlanishida katta ta‘siri bo‘ladi deb aytsak adashmagan bo‘lamiz deb o‘ylayman. Bolada jismoniy rivojlanish bilan birga shaxs xususiyatlari, intizom, javobgarlik, ma‘suliyat va atrofdagilarga bo‘lgan hurmat kabi tuyg‘ular shakllana boshlaydi. 7-12 yoshli bolalarda tashabbus tuyg‘usi ma‘lum bir qandaydir ishlarni amalga oshirish atrofdagi o‘zidan kattalarga nisbatan muloqat tuyg‘usi, bolaning o‘z xayolot dunyosi shakllanadi shu bilan bir qatorda birga ruhiy psixologik jarayonlar kechadi. Rivojlanish jarayonida bilim va harakat usullarining o‘zgarishi murakablashishi sodir bo‘lmaydi. Bolaning psixik rivojlanishi uning butun shaxsidagi o‘zgarishlar va shaxsning umumiy xususiyatlari rivojlanishini o‘z ichiga oladi. Rivojlanish dinamikasiga quyidagilarni kiritsak mubolag‘a bo‘lmaydi birinchidan bola shaxsini yo‘naltirishdagi umumiy xususiyatlar, anglash, insonlar bilan munosabat o‘rnatish ikkinchisi esa faoliyatining psixologik tuzilishi va xususiyatlariga motiv va maqsad vazifalari kiradi desak mubolag‘a bo‘lmaydi va uchunchisi esa anglash mexanizimining rivojlanish darajasi. Bundan ko‘rinib turibdiki bolaning butun rivojlanish jarayonini uch qismga bo‘lish mumkin ekan deb hisoblayman birinchidan ta‘lim jarayonida bilim va faoliyat usullarining rivojlanishi, ikkinchidan egallangan usullarni tatbiq etish mexanizmlarining psixologik rivojlanishi hisoblanadi uchunchidan shaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishi anglash fikirlash va boshqalar kiradi ko‘rsatilgan rivojlanish yo‘llarining har biri o‘ziga xos xususiyatlari mavjud hisoblanadi. Bu yo‘llarning barchasi o‘zaro bog‘liqlik va faqat birgalikdagina psixik rivojlanish deb hisoblasak bunda shaxsdagi o‘zgarishlar jarayonini tashkil etadi ya‘ni psixik rivojlanish bu o‘zgarishlarga sabab bo‘ladigan kuchlar o‘rtasidagi munosabatni qonunlarini o‘rganish bilan bir qatorda yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining muhim va dolzarb muammolaridan biri sanaladi shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayondir uning o‘ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, o‘quvchi shaxsiga pedagogik jihatdan ta‘sir ko‘rsatishning zarur shartlatidan biri sanaladi. Inson shaxsining tarkib topishini tushuntirishga intiluvchi biogenetik oqim hisoblanib XIX asrning ikkinchi yarmida maydonga kelgan bo‘lib bola psixik

xususiyatlarining tabiati haqidagi ma'lumotlar shu vaqtga qadar aksariyat psixologiya maktablarining asosini tashkil etadi ya'ni ta'limot inson psixikasining barcha umumiy va individual xususiyatlari tabiat tomonidan belgilangan bo'lib uning biologik tuzilishiga teng deb hisoblanib o'tilgan, psixik rivojlanish esa, irsiy yo'l bilan azaldan belgilanib, inson organizmiga joylashtirilgan shu bilan bir qatorda xususiyatlarning maromiga yetilish jarayonidan iborat deb ta'kidlaydi. Biz bilamizki nasliy xususiyatlar tug'ma yo'l bilan nasldan naslga tayyor holda beriladi ya'ni shunday bo'lishiga qaramay, bu oqim namoyandalari inson shaxsi va uning barcha xususiyatlari «ichki qonunlar» asosida, ya'ni nasliy xususiyatlar negizida maydonga keladigan biologik omillarga bog'liqdir, deb o'ylayman.

Avstraliyalik psixolog K.Byuler bolalarning faqat aqliy taraqqiyotini emas, balki axloqiy rivojlanishi ham nasliy tomondan belgilangandir, deb ta'kidlaydi. Amerikalik pedagog va psixolog Dj.Dyui inson tabiatini o'zgartirib bo'lmaydi, odam irsiyat vositasida hosil qilgan ehtiyojlari va psixik xususiyatlari bilan tug'iladi. Bu ehtiyojlar va psixik xususiyatlar tarbiyajarayonida namoyon bo'lib, bazida o'zgarishi, tarbiyaning esa miqdorini belgilab beruvchimezondir, deb hisoblaydi. Z.Freyd, shaxsning faolligini dastavval jinsiy mayllar bilan boglaydi. Biroq instanktiv mayllar jamiyatda xuddi xayvonot olamidagidek erkin namoyon bo'lavermaydi. Jamiyatdagi jamoa hayoti odamni, undagi mavjud instinktiv mayllarni juda ko'p jihatdan takidlab qo'yadi. Oqibatda odam o'zining ko'p instinktlariva mayllarini bosishga, tormozlashga majbur bo'ladi. Uning ta'limotiga ko'ra, tormozlangan instinkt va mayllar yo'kolib ketmaydi, balki bizga noma'lum bo'lgan ongsizlik darajasiga o'tkazilibyuboriladi. Ongsizlik darajasidagi bunday instinktlar va mayllar har turli «komplekstiv birlashadilar, go'yo inson shaxsi faolligining haqiqiy sababi ayni shu «Komplekslar»ni namoyon bo'lishidir. Inson shaxsining tarkib topishini o'rganish davomidayuzaga kelgan yana bir ta'limot- sosiogenetik konsepsiya qobiliyatlarning taraqqiyotini faqat tevarak-atrofdagi muhitning ta'siri bilan tushuntiradi. Bu yo'nalish o'z zamonasi uchun ilg'or hisoblangan XVIII asr Fransuz olimi K.Gelvesiy ta'limotidan boshlangan. K.Gelvesiyningta'limotiga ko'ra barcha odamlar aqliy va axloqiy rivojlanishi uchun tutilishdanoq mutlaqo birxil tabiiy imkoniyatga ega bo'ladilar, shuning uchun odamlarning psixik xususiyatlaridagi farq, faqatgina muhit va tarbiyaning turlicha ta'sir qilishi bilan vujudga keladi, deb tushuntiriladi. Bu nazariya odamlarning psixik, ruhiy, oqibatda ijtimoiy tengsizligi ularningtula xususiyatlari degan taglimotga qarshi qaratilgan edi. Bu nazariyaning xorijiy mamlakatlardagi hozirgi turli namoyandalari psixikaning rivojlanishida ijtimoiy muhitning g'oyat darajada muhim roli borligini e'tirof etadilar. Inson shaxsining tarkib topishini o'rganishdavomida yuzaga kelgan sosiogenetik konsepsiya fanda eksperimentlarning rivojlanishi bilanbog'liqdir.

Ma'lumki, har bir odam o'ziga xos, boshqalarda aynan takrorlanmaydigan ijtimoiy muxitda, aniq ijtimoiy munosabatlarda va oila jamoa va jamiyatda, odamlar orasida yashab ulg'ayadi va shakllanadi Bu ijtimoiy munosabatlarga odam jamiyat a'zosi sifatida, ma'lum sinfning, u yoki bu ijtimoiy guruhning namoyandasi hamda faol a'zosi sifatida qatnashadi. Shaxsning mohiyati o'z tabiati jihatidan ijtimoiy harakterga ega hisoblanadi. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlar va ruhiy faolligining rivojlaish manbalari uning tevarak-atrofidagi ijtimoiy muhitda, jamiyatdadir. Inson shaxsi sababiy bog'liqlikda bo'lib, uning ijtimoiy turmushi bilan belgilanadi. Mana shu ma'noda shaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Buning natijasida insonning psixik xususiyatlari, axloqiy fazilatlari, harakteri, irodaviy sifatlari, qiziqishlari,

e'tiqod va dunyoqarashi tarkib topadi. Muhit, ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya, azaldan berilgan, genetik jihatdan qat'iy belgilangan nimanidir namoyon qilish uchun sharoitgina bo'lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptiradi. Bu borada, birinchidan, odam muhit ta'siri ostidagi passiv obyekt bo'lmay, balki faol mavjudotdir, Shu bois hayot sharoiti, tashqi ta'sir inson psixikasini belgilamaydi, balki odamning muhit bilan bo'lgan o'zaro ta'siri orqali, uning muhitdagi faoliyati orqali belgilanadi. Shu sababli muhitning ta'siri haqida emas, balki odamning tevarak-atrofdagi muhit bilan faol o'zaro ta'siri haqida gapirish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, psixikaning rivojlanishi pirovard natijada tashqi sharoitlarga, tashqi ta'sirotlarga bog'liqdir. Lekin bu rivojlanishini bevosita tashqi sharoitdan va tashqi vaziyatdan keltirib chiqarib bo'lmaydi. Bu sharoitlar hamda vaziyatlar hamisha odamning hayotiy tajribasi, uning shaxsi, individual psixologik xususiyatlari va psixik qnyofasi orqali ta'sir qiladi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki bola shaxsi faol mavjudot sifatida o'zi ham ongli ravishda o'z shaxsini o'zgartirishi, ya'ni o'zi- o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishi mumkin, lekin, bu jarayon atrof-muhitdan ajralgan holda emas, balki muhit bilan moslashgan holda va muhit bilan o'zaro munosabatda sodir bo'ladi insonlarning ijtimoiy tashkil topgan va faol faoliyati uning psixik rivojlanishining asosi, vositasi hisoblanadi. Maktab yosh davrida ruhiy faollikni shakllantirishning psixologik muammolari hozirgi psixologiya ilmi tomonidan ko'rib chiqilgan va ko'plab tadqiqotlar bilan olib borilgan. Bu muammolar o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak, chunki maktab hayoti o'quvchilar uchun muhim va o'ziga xos davrdir. Maktab yoshdagi ruhiy faollikni shakllantirishning psixologik muammolari o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar va psixologlar tomonidan birgalikda hal qilinishi kerak. O'quvchilarga qo'llab-quvvatlash, ularga tushunish va ularning o'zlarini o'zlashtirishlari uchun qo'lda tutishning o'ziga xos usullarini topish va ularni amalga oshirish bu muammolarni yechishda yordam berishi mumkin deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2 kitob.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.-T
3. Karimova V., Akramova F. Psixologiya. Mahruzalar matni. – Toshkent
4. Alijon M, Iqlimaxon A., Muslimaxon I. Glaballashuv jarayonlari va uning zamonaviy sharoitlarida tarbiyaga ta'siri //Ta'lim fidoyilari. – 2022. – T. 13. – №.6.S.271-273.
5. Muslimaxon Ibrohimova and Nargizaxon Usmonova 2023. PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVROZLAR KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR MISOLIDA. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI. 1, 1 (May 2023), 578–580.
6. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
7. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
8. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS

TALABALARI MISOLIDA). *Educational Research in Universal Sciences*, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5519>

9. Sadriddinova Zulfiya. (2024). BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH-DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 3(1), 188–193. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/644>

10. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA‘SIRNI O‘RGANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 22-27.

11. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISHNI YETKAZIB OLIHGA QIYNALAYOTGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 9-13.

12. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>

13. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoit/article/view/79>

14. Umarov Toxirjon. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>

15. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O‘QISH SAVODXONLIGINI O‘RGANISH (PIRLS). *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 14-17.

16. Umarov, T. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.

17. Eshchanova, G. (2022). SOCIALIZATION OF REFORMS IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION. *Science and Innovation*, 1(8), 561-564.